

Ірина Сирко,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійської мови та методики її навчання,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
<https://orcid.org/0000-0001-9173-2925>
м. Дрогобич, Україна

Галина Ступницька,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійської мови та методики її навчання,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
<https://orcid.org/0000-0002-7622-425X>
м. Дрогобич, Україна

Теоретичні аспекти дослідження англійської комедії XVIII ст.

Theoretical aspects of the study of English comedy of the 18th century

Анотація. Стаття присвячена вивченню теоретичних аспектів дослідження англійської комедії XVIII ст. Запропоновано визначення комедії, як драматичного жанру літератури, що характеризується специфічною структурою, формою і змістом, а також індивідуальними особливостями творчості, притаманними драматургам певної епохи. Акцентовано, що на становлення жанру англійської комедії XVIII ст. впливають тенденції, які визначають специфіку вказаного літературного процесу. Охарактеризовано домінантні риси жанру: іронічне сприйняття навколишнього світу, висміювання традиційних шаблонів, тверезий критицизм, раціональне переосмислення наявних ідеалів та ін. Наголошено на прийомах побудови комедійного тексту: використання дотепних діалогів, побутових колізій, комедійних прийомів (як, напр., прийом гри у гри). Підкреслено посилення алегоричності у мовленні персонажів. Окрему увагу відведено інтризі, як визначальній композиційній ознаці комедійного твору. Окреслено гумор та сатиру, як особливі способи художнього відображення дійсності. Зосереджено увагу на основних темах (духовна спустошеність особистості, самотність, етичні проблеми, нівелювання моральних цінностей, влада грошей, боротьба за місце в суспільстві тощо). Акцентовано, що англійській комедії XVIII ст. властива соціальна типажність (драматурги запозичували героїв з реального життя). Відзначено вплив на розвиток жанру суспільної актуальності. Наголошено на намаганні комедіографів фактографічно

зображати реальні ситуації. Зроблено висновок, що в комедії аналізованої епохи органічно поєднуються побутові спостереження і глибокі психологічні характеристики героїв, що запроваджує нові моделі цього жанру у XVIII столітті.

Ключові слова: літературний процес, англійська література, драматичний жанр, англійські драматурги, комедія XVIII століття, жанрологічна еволюція.

Summary. *The article deals with theoretical aspects of the study of English comedy of the 18th century. The definition of comedy as a dramatic genre of literature characterized by a specific structure, form and content, as well as individual features of creativity inherent in the playwrights of a certain era has been provided. It has been emphasized that the formation of the genre of English comedy of the 18th century is influenced by the trends that determine the specifics of this literary process. The dominant features of the genre have been characterized: ironic perception of the world, ridicule of traditional patterns, sober criticism, rational rethinking of existing ideals, etc. The methods of constructing a comedy text have been pointed out: the use of witty dialogues, everyday conflicts, comedy techniques (such as the game within a game), etc. The increase of allegory in the characters' speech has been emphasized. Particular attention has been paid to intrigue as a defining compositional feature of a comedy. Humour and satire as special ways of artistic reflection of reality have been outlined. Attention has been focused on the main themes (spiritual devastation of the individual, loneliness, ethical problems, levelling of moral values, the power of money, the struggle for a place in society, etc.). It has been noted that English comedies of the 18th century are characterized by social typology. The influence of social relevance on the development of the genre has been mentioned. The attempts of the authors to depict real situations factually have been traced. It has been concluded that the comedy of the analyzed era organically combines everyday observations and deep psychological characteristics of the characters, which introduces new models of this genre in the 18th century literature.*

Key words: *literary process, English literature, dramatic genre, English playwrights, comedy of the 18th century, genre evolution.*

Вступ. Незважаючи на багатовікову історію побутування комедії як самодостатнього виду мистецтва й літератури, у коло об'єктів системного літературознавчого аналізу комедійні твори потрапили лише на початку XX століття. Відтоді відбувається безперервний розвиток методик їх літературознавчого вивчення й інтерпретації. Адже «перехід традиційних канонів до новітніх та дещо незвичних, призводить до народження різноманітних літературних рефлексій, змушує літераторів шукати і пояснювати зміст цих новацій» [4, с. 232].

Варто зазначити, що у літературознавчих колах англійська комедія ще донедавна мала статус унікального та одиничного феномена. І хоч без її розгляду не обходиться жоден науковий аналіз зарубіжної драматургії, проте комплексного окреслення цього жанру у

філологічній науці досі немає. У зарубіжному літературознавстві дослідження англійських комедійних творів різних періодів перебувають у фокусі уваги М. Auburn, L. Bartlett, F. Bateson, E. Bernbaum, I. Donaldson, I. Evans, A. Hoffman, T. Jordan, K. Lynch, E. Rump, J. Taylor та інших науковців. У вітчизняній науці, окрім незначних за обсягом розділів у підручниках із зарубіжної літератури, є окремі розвідки В. Бабко, Л. Бондар, Г. Боян, М. Воробей, Т. Наливайко, З. Стоянова та ін., які мають на меті досягнути різні аспекти вивчення англійської комедії.

Аналізуючи зазначений жанр, учені в основному присвячують увагу дослідженню творчого шляху його представників, проведенню порівняльного аналізу поетики різних драматургів, окресленню стильових ознак окремих драматичних творів, вивченню комунікативних особливостей мови персонажів, розгляду жанрово-стильової еволюції в англійській комедії конкретно визначених періодів, інтерпретації найбільш репрезентативних комедійних творів, їхнього місця й ролі в історії англійської драматургії та ін. Проте, попри безперечну значущість цих робіт, продовжує існувати певна лакуна в сучасному українському літературознавстві, що стосується аналізу теоретичних засад вивчення жанру комедії. Зазначений факт і визначає **актуальність** нашої наукової розвідки.

Усвідомлення теоретико-практичної складності детального вивчення окресленої проблеми дає підстави обмежити коло дослідження, зосереджуючи основну увагу на англійській комедії XVIII ст. Відтак, **метою** пропонованої розвідки є розгляд теоретичних аспектів аналізу комедійного жанру саме цього літературного періоду.

Методологія та методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних науковців – дослідників англійської драматургії XVIII століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комедія – це драматичний жанр літератури, що характеризується специфічною структурою, формою і змістом, а також індивідуальними особливостями творчості, притаманними драматургам певної епохи. У цьому жанрі події, персонажі та ситуації представлені у комічному світлі, а конфлікти зазвичай мають щасливе завершення. Вказані ознаки – це «домінантні риси, що об'єднують необхідні для створення художнього цілого прийоми та засоби гумору, іронії, карикатури, пародії, художньої гіперболізації, шаржу» [5, с. 27]. Вони уможливають визначення історичного розвитку національної комедії крізь призму її жанрових особливостей.

На становлення жанру англійської комедії XVIII століття впливають тенденції, що визначають специфіку вказаного літературного процесу. Зазначена епоха характеризується взаємопроникнен-

ням стильових ознак, активним розвитком та видозміною жанрових моделей. Для англійських комедіографів стає властивим сприймати навколишній світ крізь призму іронії, висміювати традиційні шаблони тощо. Тогочасні творці англійської комедії пропонують новий погляд на людину, гумористично зображуючи ті її дії, думки і настрої, які вони вважають особливо важливими і актуальними. Подібні аспекти «мають значне жанрологічне навантаження, адже, впроваджуючи нові ідейно-тематичні горизонти, вони зумовлюють використання оригінальних зображально-виражальних прийомів і засобів» [див. про це: 5, с. 29].

Комедіографів XVIII століття слушно вважають досконалими майстрами побудови комедійного тексту. Йдеться, перш за все, про дотепні діалоги, введення у канву твору побутових сцен з різноманітними колізіями та перипетіями, а також запровадження низки комедійних прийомів (як, напр., прийом *гри у гри*). Сукупність цих та інших комедійних компонентів передбачає гармонійний контраст прекрасного та потворного і допомагає розгортанню морально-етичних ознак сміхової культури.

Пропонуючи читачеві (чи глядачеві) *веселе зображення сумного*, англійські комедіографи XVIII століття часто наголошують на вкрай важливих для суспільства питаннях. У своїх творах вони в комічному світлі представляють ті теми, на яких акцентують також і в трагедіях. Серед таких – духовна спустошеність особистості, самотність, етичні проблеми, нівелювання моральних цінностей, безправ'я жінок, влада грошей, боротьба за місце в суспільстві, соціальні чи економічні утиски тощо. Власне такі аспекти демонструють комедії Джорджа Фаркера «Близнюки-суперники», «Офіцер-вербувальник», «Хитромудрий план чепурунів» та ін., у яких чітко помітним є звернення автора до політичної і соціальної сатири. На думку дослідників, комедійні твори Фаркера є одним із основних джерел просвітницького реалізму.

Розглядаючи особливості розвитку і побутування англійської комедії XVIII століття, слід відзначити важливість впливу на неї суспільної актуальності. Однією з найосновніших ознак творів цього жанру вважають те, що вони були написані в певну епоху та для епохи, завдяки цьому повсякчас наголошується суспільний характер комедії» [див. про це 5, с. 33]. Адаптуючи жанр до нових умов і форм життя, комедіографи усвідомлюють потребу доповнити традиційні комедійні колізії оригінальними мотивами, вивести їх на новий ідейно-естетичний рівень, трансформувати відповідно до новітніх жанрових канонів. Окреслені аспекти особливо характерні для п'єс Річарда Стіла. Більшість із них позначені аналітичністю, тверезим

критицизмом, раціональним переосмисленням наявних ідеалів. Серед творів драматурга вирізняється комедія «Совісні закохані», у якій автор поставив собі за мету повчати, а не висміювати. І хоча цей твір, на думку літературознавців, не має великої художньої цінності, проте він критично зображає картини буржуазного побуту, утверджуючи при цьому традиційні норми моралі.

Англійська комедія зазначеного періоду вирізняється точністю і переконливістю побутових деталей, влучністю психологічних характеристик, посиленням динамізмом дій і чіткою тематичною лінією, що зв'язує їх у єдину канву. Варто згадати і про відсутність надмірної патетики, відточеність реплік, гармонійно пов'язаних загальним конфліктом твору, активний рух сюжету, виразні сцени на завершення кожного акту, а також майстерні комбінації наростань і спадів кульмінаційних епізодів. Усі вище перелічені комедійні характеристики майстерно поєднує у своїх високохудожніх п'єсах Річард Шерідан. Зауважимо, що його комедія «Школа скандалу» упродовж століть залишається одним із кращих зразків просвітницького реалізму і відіграє велику роль в історії світової комедіографії.

Варто відзначити, що відтворення комічних аспектів життя зазначеної літературної доби чи не найяскравіше відбивається на мовленні комедійних персонажів. Воно адекватно відтворює спосіб мислення героїв і вирізняється посиленою алегоричністю, завдяки чому справляє на аудиторію потужний комічний ефект. Дослідники індивідуальної психології комедійних персонажів та їхньої поведінкової моделі з цього приводу зауважують наступне: «Відтепер мова у творі мистецтва набуває надзвичайної ваги не в якості висловлювання митця, а як висловлювання персонажів» [7, с. 99]. Учені наголошують на тому, що відхилення мовлення персонажів від усталених норм літературної мови демонструє їхній багатий внутрішній світ та глибину душі. Вкраплюючи простонародну лексику чи діалектизми у свої діалоги (монологи), дійові особи комедій постають в особливому емоційному світлі, що значно підсилює гумористично-жартівливий ефект зображуваних ситуацій.

Для більшості англійських комедіографів досліджуваної епохи властиве намагання зобразити реальні події та ситуації якомога фактографічніше. Це зумовлено потребою гротескно пояснити залежність людини від впливу суспільних факторів на її життя. Найчастіше до гротеску вдається Річард Шерідан. Це, до прикладу, засвідчують персонажі таких його п'єс, як «Школа скандалу», «Суперники» та ін. Вони набувають гротескного вигляду, вихваляючись своєю освіченістю та намагаючись виглядати інтелектуалами, але демонструючи водночас крайній примітивізм. Гротескно сприймається в комедіях

Шерідана і світське лихослів'я, яке практично завжди є центральним об'єктом зображення і головним героєм п'єс. Забезпечені й нудьгуючі леді та джентльмени неначе змагаються у поширенні пліток, у майстерності зведення наклепів лише для того, аби згаяти вільний час. Як стверджує І. Зайцева, Річард Шерідан спрямовує свої п'єси «проти духовного неподобства, убогства і лицемірства вищих кіл... Предметом викриття і осміяння в них стають насмішники, губителі чужих репутацій, які з витонченістю знушаються над гідністю і честю людей» [2, с. 56]. Властиве драматургові висміювання моральної недобропорядності є типовою ознакою комедій окресленого періоду.

Попри мовленнєво-мовні особливості, специфіка жанру англійської комедії XVIII століття простежується також і на тематично-проблемному та сюжетно-фабульному рівні. Помітно актуалізується тематика, більш аналітичним стає дослідження повсякденних явищ життя, поглиблюється психологізм, посилюється інтелектуалізм викладу. Автори жартують над різноманітними ситуаціями, насичуючи їх глибокими ідеями та філософським змістом. Смішні життєві ситуації увиразнюються через розмірковування. Власне, в цьому й полягає знаковий аспект інтелектуальної комедії, яка вимагає від читача чи глядача активної розумової діяльності, співучасті у подіях, роздумів над парадоксами людського існування.

Англійським комедіям XVIII століття властива яскрава соціальна типажність. Її можна пояснити тим, що тогочасні драматурги не вигадували своїх героїв – вони запозичували їх з реального життя. Митців-комедіографів приваблював не так процес змалювання людських пристрастей, як їх неповторність у кожній окремій людині. Власне тому і образи героїв, і їхні імена та характеристики у комедійних творах є дуже реалістичними, жарти і дотепи – життєвими, а картини побуту – мальовничими. Життєва достовірність п'єс аналізованого періоду увиразнює їх етичні й естетичні орієнтири, відтак XVIII століття можна вважати одним із визначальних у розвитку національної англійської комедії.

Однією з визначальних композиційних ознак комедійного твору зазначеного періоду є інтрига. Вона проявляється у несподіваних збігах обставин, неочікуваних поворотах сюжету, напружених зіткненнях мотивів, завуальованих намірах та ін. Інтрига передбачає не уявне, а дійсне зіткнення інтересів персонажів, зумовлюючи раптові несподівані ситуації. Завдяки інтризі твори вказаного періоду насичені різноманітними авантюрами, веселими витівками, пригодами, халепами, непорозуміннями і помилками героїв, але слід наголосити, що в кожній з окреслених ситуацій завжди домінує розважальний компонент.

Вдало побудована інтрига також забезпечує комедійним п'єсам особливу рухливість і легкість жанру. Вона ефективно реалізується у творах завдяки прийомам гіперболізації окремих рис персонажів, використанню елементів буфонади, застосуванню мотивів викриття та підслуховування. Власне такою, сповненою інтриг, численних хитромудрих задумів, підступних пасток, витівок і примх, є блискуча комедія Річарда Шерідана «Дуенья». Її герої – життєрадісні, експресивні постаті з'ясовують наслідки випадкових помилок і непорозумінь, а заплутана сюжетна лінія з динамічним конфліктом наприкінці твору має традиційний для комедійного жанру щасливий фінал.

Домінуюче місце у жанрі комедії займає гумор. З одного боку, він викликає сміх чи іронію, а з іншого – руйнує ілюзію зовнішньої гармонії, спонукає читача (чи глядача) до чіткої послідовності у розвитку думки. Йдеться про те, що у комедійних п'єсах зазвичай присутнє двопланове художнє зображення подій і образів, за якими ховаються гумористичні асоціації, розкрити які можна лише аналітичним шляхом. Важливою умовою таких п'єс є складний, заплутаний та розгалужений сюжет, в основу якого покладені глибокі художні задуми.

Утверджуючи високі моральні стандарти через засудження суспільних вад і недоліків, комедія XVIII століття висміює типові хиби тогочасної епохи, представляє їх у доволі непривабливому, критичному ракурсі. Викриваючи їх, доброзичливий гумор часто поступається дошкульній сатирі, яку Л. Демко окреслює як «особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому осміянні негативного» [див.: 1, с. 124]. Сатиру викликають нівелювання усталених норм поведінки, вчинки, що протирічать здоровому глузду, сповідування недолугих інтелектуальних та етичних принципів і под. Прикладом насичених сатирою комедій слушно вважати п'єси відомого драматурга XVIII століття Олівера Голдсмита «Доброзичливі», «Ніч помилок» та ін. З одного боку, його твори веселять і розважають, а з іншого – слугують чудовим уроком, адже за кумедними витівками їх персонажів можна простежити глибокий повчальний зміст. Автор сатирично змальовує недосвідченість молодих людей, які легко піддаються обману і маніпуляції. І хоч твори Голдсмита не вирізняються надмірним моралізаторством, та все ж у них присутні дидактичні мотиви, які є стандартною ознакою комедійного жанру.

У комедійних творах абсурдність навколишнього світу завжди є предметом насмішок. Але варто також зауважити, що «комедія хоче виправляти людей сміхом, а не висміюванням, і вона не обмежується

виправленням тільки тих вад, з яких сміється, і тільки тих людей, які цими вадами страждають. Її справжня загальна корисність полягає в самому сміхові, в тренуванні нашої здібності помічати смішне, легко і швидко відкривати його під різною машкарою пристрасті і моди в усіх його сполученнях з іншими, ще гіршими або добрими властивостями, навіть під зморшками врочистої серйозності» [6, с. 116].

До найвизначніших драматургів-сатириків зазначеного періоду слушно зараховують Вільяма Уічерлі. Його п'єси «Любов у лісі, або Сент-Джеймський парк», «Джентльмен – вчитель танців», «Сільська дружина» є одними із найвикривальніших комедій цієї літературної доби. Їх сатирично-іронічна манера змалювання дійсності руйнує стереотипне бачення сумісності високих людських прагнень із реальним станом речей, що на нього людина приречена об'єктивними умовами. Активно розвивають сатиричну комедію в англійській літературі також Джон Гей і Генрі Філдінг, які в гротескно-пародійному світлі зображують соціополітичну ситуацію в Британії на початку XVIII століття.

Комедіям кінця аналізованої епохи притаманне органічне поєднання влучних побутових спостережень і глибоких психологічних характеристик героїв. Глузування над хибами окремих особистостей чи суспільства загалом не є у цих творах різко негативним, а сатира та іронія мають легкий відтінок ліричності. Прикладом варто вважати п'єсу Річарда Шерідана «Суперники», у якій надзвичайно реалістично представлений образ страждаючого від безпідставних підозр юнака, колоритно змальована комічність його сумнівів.

Поряд із замаскованим підтекстом для комедійних творів аналізованого періоду характерний відкритий фінал. З огляду на жанрологічні виміри, особливо важливою у них є кінцівка. Літературознавці сходяться на думці про те, що «комедія організовується від її фіналу. Зміна на краще, що полягає у вирішенні заплутаних взаємин, одруженні, зближенні, перемозі справедливості і т. д., передусім є чимось, що стосується змісту. Проте регулярне повторення цієї зміни у визначеному місці драми дає підстави розглядати її як найважливіший елемент форми. Його значення увиразнюється моментом, в якому він реалізується. Попередні знання глядача про жанр сприяють тому, що кожен новий конфлікт водночас передбачає його усунення» [8, с. 101]. Якщо ж кінцівка твору є незавершеною, то це призведе до того, що замість розв'язки у п'єсі з'являються нові невідірені проблеми. Відтак, основний конфлікт п'єси після її завершення залишиться невичерпаним.

Учені дійшли переконливого висновку, що «властивість комедії полягає в тому, щоб схопити смішне; отже, на цьому нахили й буду-

ється мета того виду мистецтва, що полягає в збудженні сміху; його вважають за ознаку радості, але серце від того не робиться менш порожнім, ніж було. Якби комедія викривала справжні пороки, люди не сміялись би, а були б глибоко обурені» [3, с. 137]. Думка цитованого дослідника є слушною, адже комедіографи увиразнюють не потворність художнього образу, а комічний ефект, який він справляє. У даному контексті варто згадати *веселі* комедії Олівера Голдсмита «Добрячок» і «Ніч помилок». Центральні постаті цих комедій своїми вчинками викликають щирий сміх, хоч іноді їхня поведінка відверто суперечить логіці та здоровому глуздові.

У своїх комедіях представники XVIII століття основну увагу зосереджують не тільки на комічному зіткненні характерів, але й на світоглядному протистоянні. Зазначені аспекти творення комічного образу гармонійно співвідносяться з основними принципами жанру, який «зображує (або відтворює) потворно-смішне, висміює негативні явища життя і викликає сміх» [3, с. 20]. У контексті зазначеного показовими є комедії Вільяма Конгріва «Старий холостяк», «Любов за любов» та «Шляхи світського життя». У цих творах, попри веселощі та дивацтва, помітними є тези просвітителів про природність людини, про вагу почуттів і розуму тощо. Драматург акцентує на переважанні слова над дією, посилює увагу до психологічних і філософських роздумів, збільшує важливість підтексту тощо. Конгрів художньо заглиблюється в душу людини, відтворює складні внутрішні почуття і психологічні колізії. Все це надає його комедіям трагікомічного звучання, визначає переплетення смішного із сумним.

Специфічних ознак надає англійській комедії окресленого періоду органічний зв'язок комічного та трагічного планів зображення. На погляд науковців, він засвідчує нові виміри комічного. Відповідно до жанрової логіки комедій, у них обов'язково повинні бути наявними оригінальні об'єкти гумористично-іронічного зображення. У п'єсах тогочасних комедіографів важливими є не просто смішні риси характеру головних героїв, їхні вчинки та дії, але також представлені у парадоксальному світлі спотворені духовні цінності. Так, наприклад, п'єса «Авторський фарс» Генрі Філдінга висміює ницість лондонських знаменитостей, гостро критикує аморальність. У п'єсах цього автора шахраюють не злодії і розбійники, а забезпечені поважні люди. Відтак, можна зробити висновок, що спосіб змалювання характерів Філдінга зумовлений актуалізацією життєвого матеріалу, що відповідав смакам і потребам сучасного авторів читача. Поєднуючи добродушний гумор з модернізацією традиційних мотивів і образів, їх адаптацією до світоглядних вимог

тогочасної доби драматург часто виходить за межі суто комедійного світосприйняття. У такий спосіб він запроваджує нові моделі англійської комедії XVIII ст., вносить важливу лепту у її жанрологічну еволюцію.

У підсумку зазначимо, що детальний розгляд комедійних творів англійських драматургів означеного періоду «дозволяє розглядати комедію даної доби як особливий художній світ із властивою йому тематикою, проблематикою, сюжетом, архітектонікою та стилістикою» [5, с. 55]. Перспективою дослідження вважаємо поглиблений аналіз теоретичних аспектів дослідження англійської комедії XVIII століття, а також інших літературних періодів, що дозволить повною мірою з'ясувати специфіку окресленого жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демко Л. М. Трансформація жанрів сатири та гумору у сучасній українській публіцистиці. *Тривіальна та елітарна література*. Бердянськ, 2020. С. 228-231.
2. Зайцева І. Є. Тенденції розвитку драматургії. Київ: НАКККиМ, 2021. 248 с.
3. Мороз З. П. На позиціях народності: Дослідження в двох томах. Київ: Дніпро, 1971. Т. II. 480 с.
4. Сирко І. М. Міф про американську мрію у формуванні національної літератури США. *Сучасні дослідження з іноземної філології: збірник наукових праць*. УжНУ, 2024. № 2 (26). С. 229–236.
5. Ступницька Г. І. Жанрові особливості комедії в англійській, німецькій, українській драматургії (кінець XIX – початок XX ст.): дис ... канд. філол. наук 10.01.05. Дрогобич, 2018. 296 с.
6. Хрестоматія з теорії драми. Особливості драматургічного мистецтва в історичному розвитку. Від античних часів до початку XIX століття. Київ: Мистецтво, 1978. 184 с.
7. Lynch K. M. *The Social Mode of Restoration Comedy*. New York: The Macmillan Co., 1996. 242 p.
8. Pfister M. *Das Drama: Theorie und Analyse*. 11. Aufl. München: Fink, 2001. 454 s.